

*Dede Korkut Kitabı*⁷ adlı çalışması, eserin Dresden ve Vatikan nüshalarının karşılaştırmalı metin yayını ile o güne kadar bu hususta yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırmış, ayrıca son eklenen iki nüshanın tıpkıbasımlarıyla okuyucunun eserden gereği gibi faydalanması sağlanmıştır. Yine M. Ergin'in *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*⁸, yayını da metni tamamlayan önemli bir çalışmadır. M. Ergin'in yukarıda bahsettiğimiz çalışmasının giriş bölümünün çıkartılarak, gerekli düzeltmelerin yapıldığının belirtildiği, nüsha farklarının metnin sonuna eklendiği, Dede Korkut Kitabı'nın metnini ve -geçtiği yerler belirtmeden verdiği- kelime kadrosunu içine alan çalışması da 1964 yılında basılmıştır⁹. O. Şaik Gökay'ın 1973'teki *Dedem Korkudun Kitabı*¹⁰ adlı çalışmasının Dresden ve Vatikan nüshalarına dayanan Metin kısmında M. Ergin'de olduğu gibi nüsha farkları, ayrıca -esas alınan- nüshanın orijinal sayfa ve satır numaraları gösterilmez. Çalışmanın Söz Dizisi'nde ise kelimeler, metinde geçtiği anlamlar dikkate alınmayarak tanımlarıyla verilmiştir. Metin ve Söz Dizisi'nden sonra yer alan Giriş bölümü, Dede Korkut hikâyelerini her yönüyle işleyen kapsamlı bir incelemedir.

Biz, bu yazımızla Türk dili ve edebiyatı bakımından son derece önemli olan Dede Korkut hikâyelerinin büyük emekler sarf edilerek yapılan, yukarıda bahsettiğimiz yayınlarında özellikle en son yayınlar olan M. Ergin ve O.Ş. Gökay çalışmalarında dikkati çeken bazı eksik ve yanlışları gidererek esere hak ettiği yeri vermek ve bu alanın ilgililerine duyurmak amacını gütmüş bulunuyoruz. *Dede Korkut Kitabı* ve *Dedem Korkudun Kitabı* çalışmaları arasında gerek metin kuruluşunda gerekse sözlük kısmında verilen anlamlarda pekçok farklılıklar göze çarpmaktadır. Yazımızda bu farklılıkların üzerinde değil, iki çalışmada da şüpheli olan ve soru işareti ile verilen bölümler üzerinde durduk. Buna göre Dede Korkut Kitabı'nda değişik okunması ve buna bağlı olarak sözlükte düzeltilmesi ve eklenmesi gereken hususları şu şekilde gösterebiliriz:

1. Ergin: *kiçelüm*=Gökay: *geçelüm* D36/13
iyielüm içelüm hoş kiçelim... (M. Ergin s. 95)

M. Ergin, İndeks çalışmasında (s. 202) *kiç-*'e sadece 'geçmek' anlamını vermiş, O.Ş. Gökay ise *geçelüm* okuduğu bu kelime için

7. Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara 1958.

8. Türk Dil Kurumu Yayınları: 219, Ankara 1963.

9. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

10. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

'bir yerden karşıya geçmek, öteye geçmek; geçip gitmek; delip öte geçmek; birini (yarışta) geçmek, yarışı kazanmak; bağışlamak; önde olmak; geride bırakmak; ölmek; vazgeçmek, bırakmak; bağışlamak; aşmak' şeklinde pek çok anlamı arka arkaya sıralamıştır. Ancak burada *kiç-* veya *geç-* için verilecek anlam 'yaşamak, hayat sürmek' olmalıydı¹¹. Kelimenin bu anlamı, Behcetü'l-*Hadâyiğ'*dan¹² aldığımız şu örnekle daha da iyi pekişecektir: ...*ne uzunı bar ne eni bar, ne keçmegi bar ne ölmegi bar, ne akmagi bar ne yakmagı bar, ne cinsi bar ne insi bar* (177/1).

2. Ergin: *Hakına kodı*=Gökyay: *hakkına kodı* D42/5

Çoban şehid olan kardaşların Hakına kodı, kâfirler leşinden bir büyük depe yığdı. (M. Ergin s. 99).

Buradaki *Hakına ko-* M. Ergin İndeks çalışmasında *Hak* ve *ko-* maddelerinde ayrı ayrı ele alınmıştır. O.Ş. Gökyay ise aynı şekilde okuduğu bu ifadeyi, Söz Dizisi'nde (s. 218) *hakkına komak* maddesinde 'hakkını almak, hakkını yerine getirmek, öcünü almak' karşılıkları ile vermiştir. Bizce *hakına kodı*'nın anlamı da 'Allahına teslim etti, defnetti' olmalıydı. Behcetü'l-*Hadâyiğ'*ta¹³ geçen şu cümle de bizim savımızı kuvvetlendirmektedir: *Kaçan peygamberi, aleyhi ve sellem, hakına kodılar namâz vafti boldı* (314/8).

3. Ergin=Gökyay: *olmaz-mı* D54/11

"Salur Kazan'ın evinin yağmalanması" hikâyesinde, kâfir olan Şöklı Melik, Kazan Bey avda iken yurduna baskın yaparak Kazan'ın evini barkını yağmalayıp kırk ince belli kız ile karısı Burla Hatun'u ve üç yüz yiğit ile oğlu Uruz'u tutsak edip kırk ince belli kız arasından Burla Hatun'u ayırt etmek için Uruz'un etini yedirmek istemesi ve bunu duyan Burla Hatun'un oğlu Uruz'la konuşması ve Uruz'un kâfire teslim olmayarak annesine etinden çekinmeden yemesini söylemesi şu şekilde geçmektedir:

*Hey ana 'arabi atlar olan yirde
Bir kulunu olmaz-mı olur
Kızıl develer olan yirde
Bir köşeği olmaz-mı olur*

11. *Tarama Sözlüğü*, C. III, Tarih Kurumu Basımevi, 1967, s. 1619.

12. İ.H. Ertaylan, *Behcetü'l-*Hadâyiğ'** (Tıpkıbasım), İstanbul Üniversitesi Yayınları: 859, İstanbul 1960.

13. İ.H. Ertaylan, a.g.e.

*Ağça koyunlar olan yirde
 Bir kuzıçağı olmaz-mı olur
 Sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun
 Bir nemün gibi oğul bulunmaz-mı olur* (M. Ergin, s. 108)

Burada üzerinde durmak istediğimiz husus, *olmaz-mı* okuyuşudur. O.Ş. Gökyay'ın *Dedem Korkudun Kitabı* çalışmasında da kelime aynı şekilde okunmuştur. Bizce bu kelime, metnin bağlamına daha uygun olacak şekilde **ölmez mi** olarak okunmalıdır. Çünkü kâfire hiçbir şekilde boyun eğmek istemeyen Uruz, etinden yemesi için annesini iknaya çalışmasında, arap atların bulunduğu yerde bir at yavrusunun, kızıl devleerin olduğu yerde bir deve yavrusunun ölmesinin önemi olmadığı gibi kendi canını da hiçe saymıştır. Çünkü nice kulunlar, köşekler ve kuzular, arabî atlar, kızıl develer ve ağça koyunlar oldukça ölenin yerini alacaktır. Bu açıklamalar doğrultusunda yukarıdaki metin şu şekilde düzeltilmelidir:

*Hey ana 'arabi atlar olan yirde
 Bir kulunu **ölmez-mi** olur
 Kızıl develer olan yirde
 Bir köşeği **ölmez-mi** olur
 Ağça koyunlar olan yirde
 Bir kuzıçağı **ölmez-mi** olur
 Sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun
 Bir nemün gibi oğul bulunmaz-mı olur*

Türk dünyasının millî destanlarından biri olan Manas'ta da benzer bir durum karşısında buna benzer ifadelerle karşılaşırız: Manas, arkadaşı olan Er Kökçö ile ava gider, av sırasında yedi yüz kadar Çinli saldırır, Er Kökçö bunlara cevap vermek istemez. Bu durum karşısında Manas'ın Er Kökçö'ye cevabı şu olur¹⁴:

Bize benzer oğlanlar
 Kaburgası yetmez mi?
 Kazıp yere gömdünüz,
 Hangisini gördünüz,
 Zatürreden gitmez mi?
 Çiçek olup ölmez mi?
 Atıp yutan gürleyen
 Kara toprak yutmaz mı?

14. M. Canpolat, *Manas I* (baskıya hazırlanmakta).

4. Ergin: *tul, tulara, girdüğüm/ Gökyay: gerdüğüm, Ergin: tulaları/ Gökyay: tuladarı, Ergin: duharluyu/ Gökyay: duharlayı* D. 109/2.

*Ŧul Ŧulara girdüğüm Ŧulaları
Duharluyu kodusum yağı yurdu
Elümde kıl kişlüm aygır malı* (M. Ergin s. 143)

O.Ş. Gökyay'ın Metin çalışmasında bu bölüm şöyle geçmektedir:

*Tul tulara gerdüğüm
Tuladarı duharlayı koduğum
Yağı yurdu elümde kıl kişlüm aygır malı* (O.Ş. Gökyay s. 50)

Gerek M. Ergin gerekse O.Ş. Gökyay eserin sözlük çalışmaları-nda, yukarıdaki dizelerde geçen *Ŧul, Ŧulara, tulaları* veya *tuladarı, duharluyu* veya *duharlayı* kelimelerine anlam vermemiş ve soru işareti ile bırakmışlardır.

Talât Tekin, "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler¹⁵" başlıklı yazısında, bu dizeleri;

*Tol tolada girdüğüm tola deri
Doğarlayı kodusum yağı yurdu*

şeklinde okumuştur. **deri** kelimesi ile eşanlamlı kabul ettiği **tola**'ya "ham deri, sepilenmemiş deri" anlamları verilmiş ve buna diğer Türk lehçelerinden de tanıklar gösterilmiştir. **tol**'u **tola** kelimesinin kökü, **tolada**'yı ise **tolat-** "dolatmak" fiilinin zarf-fiili kabul etmiş ve bu dizeyi "Çuval gibi dolatarak içine girdiğim ham deri" olarak tercüme etmiştir. Talât Tekin, **doğarlayı**'daki **doğarla-** fiilini, Türkmençe "yaşlı, yaşça büyük" anlamındaki **tokar** kelimesi ile ilişkilendirmiş ve ikinci dizeyi "İhtiyarlayıp kaldığım düşman yurdu." şeklinde tercüme etmiştir.

O.F. Sertkaya "Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı manzum parçaların hece vezni ve manzume türü açısından değerlendirilerek yeniden okunması¹⁶" başlıklı yazısında bu soylamayı 7'li hece vezni ile okuyor ve şu şekilde tercüme ediyor:

15. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 1982-1983, s. 152.

16. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 1988, s. 152-155.

tul tul ere g(e)rdüğüm
 tul er eri kovdugum
 (duherleyü kovduğum)
 yağı yurdu ilümde
 aygır malı kıl keşlüm
 “(Benim) taraf taraf (saf saf) ere gerdiğim
 (karşı) taraftaki er(kek) eri takip ettiğim,
 (Duha ~ Doğa er gibi takip ettiğim)
 düşman yurdu halini alan ülkemde
 aygır kıllarından yapılmış kıl okluklum (okluğu olan),

Samed Alizade, *Kitab-ı Dede Korkud*¹⁷ adlı eserinde bu mısraları;

Tul tolara kirdikim,
 Tuladarı, doharlıyı godıgım,
 Yağı yordı elimde gıl kişlim,
 aygır malı,

şeklinde okumuş ve notlar kısmında ise şu açıklamayı getirmiştir: **tul:** Arapça tül “uzun”, **to:** Türkçe “tovalamak” fiilinin kökü olarak göstermiş ve **tuladarı doharlıyı godıgım**’ı ise “guşlu avcılarını govduğum” şeklinde tercüme etmiştir.

Beyrek’e bu soylamayı söyleten olaylar şöyle gelişir: *Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek* hikâyesinin sonunda Delü Karçar, kız kardeşi Banı Çiçek’in Beyrek ile evlenmesine razı olur. Beyrek ve Banı Çiçek tam gerdeğe gireceği zaman Bayburt hisarının beyi saldırarak Beyrek’i ve otuz dokuz yiğidini tutsak eder. Böylece Beyrek, ölüsü dirisi bilinmeden on altı yıl tutsak kalır. Bunun üzerine Delü Karçar Bayındır Han’a başvurarak Beyrek’in dirisi haberini getirene hediyeler, ölüsü haberini getirene ise kız kardeşi Banı Çiçek’i vereceğini söyler. Yalancı oğlu Yaltacuk, Beyrek’in vaktiyle verdiği gömleği kana bulayarak Beyrek’in öldüğü haberini getirir ve Banı Çiçek’le sözlenir. Bu sırada Beyrek tutsak olduğu hisardan kendisine âşık olan Bayburt Bey’inin kızının yardımı ile kaçır ve Oğuz iline ulaşır. Üstüne geçirdiği deve çuvalı ile kendini tanıtmadan Banı Çiçek ile Yalancı Oğlu Yaltacuk’un düğününe gelir, ok atanlara katılır, sonradan Yaltaçuk’un emri ile kendisine kendi yayını getirirler. Beyrek yayı gördüğünde kendisi ile tutsak edilen yoldaşları ve ölen naibi aklına gelir ve yukarıdaki dizeleri söyler.

17. S. Alizade, a.g.e., Bakı 1988, s. 63 ve (not için) 238.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bu kısım, yukarıda kısaca belirttiğimiz açıklamalardan da görüleceği üzere Kitab'ın anlaşılması en güç yerlerinden birisidir. Bu nedenle pek çok bilim adamının dikkatini çekmiş ve değişik açılardan ele alınmıştır. Ancak bu gün de bu bölüm için Süleyman Eliyarov'un "Çok yazık, tutarlı, inandırıcı bir okunuş kimseye nasip olmamıştır.¹⁸" sözlerine biz de katılıyoruz ve şu okuyuşu ve açıklamayı öneriyoruz:

**Ŧul Ŧulara girdüğüm Ŧulaz evi
DuĦarlayı kodusum yağı yurdu**

"Dul olup dullaşarak girdiğim âcizler evi, aşağılayarak bıraktığım düşman yurdu..."

Burada, sözlüklerde tespit edemediğimiz, "dul olmak, dullaşmak" olarak anlam verdiğimiz, *Ŧular-* (*Ŧul+ar-*) şeklindeki bir teşkil bu metin için çok yadırgatıcı olmaz. Açıklamada 'âcizler evi' şeklinde vermiş olduğumuz, Beyrek'in düşman yurdu içi söylediği **Ŧulaz evi** ifadesindeki **Ŧulaz** 'âciz, işsiz güçsüz, derbeder' anlamlarındadır¹⁹. *duĦarla-* ise 'aşağı, bayağılık' anlamlarında olan Arapça *دخر* kelimesi²⁰ ile +la- ekinden meydana gelen 'aşağılamak, bayağılamak' anlamlarında bir teşkil olabilir.

6. Ergin= Gökyay: *tike tutup* D148/12.

*Ŧara ayğırurĦ cılavısını maĦa Ŧartğıl yigit
Tike tutup yüzüme bağğıl yigit
AltuĦdağı Ŧara ayğırı maĦa virgil yigit* (M. Ergin s. 173)

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düşmesi hakâyesinde Kazan'ın oğlu Uruz kâfire esir düşer, bunun üzerine babası oğlunu kurtarmak için tek başına savaşa girişir, bir süre savaştıktan sonra göz kapağına kılıç dokunur ve onu sarp bir yere atarlar. Kazan'ın karısı Burla Hatun kırk ince belli cariyeye ile kılıç kuşanarak oğlu ve kocasını kurtarmak için yola düşer ve Kazan'ı bulur, fakat Kazan Bey karısını tanımaz ve yukarıdaki şekilde söyler.

Burada üzerinde durmak istediğimiz husus *tike tutup*'tur. M. Ergin İndeks'te (s. 289) *tike tut- tik-* 'dikmek, kırmak' maddesinin

18. S. Eliyarov, "Kitab-ı Dedem Korkut Kitap Olmuş mu?", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVIII, 1-2, 1990, s. 98.

19. *Tarama sözlüğü*, C. V, Ankara 1971, s. 3850.

20. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, Lebanon 1975, s. 505a.

altında ‘başını kaldırmak, gözünü dikmek, gözünü dikerek bakmak’ anlamları ile verilmiştir. E. Rossi’nin *II Kitab-ı Dede Qorqut* adlı çalışmasının Türkçe-İtalyanca sözlük bölümünde ve O.Ş. Gökyay’ın Metin çalışmasında da aynı şekilde geçen bu ifade, Söz Dizisi’nde (s. 293) *tike* ‘dik’(?) ve *tike tutmak* ‘başını kaldırmak, gözlerini açmak, gözlerini dikmek(?)’ karşılıkları görüleceği üzere soru işareti ile verilmiştir. Samed Alizade ise kitabında ifadeyi *tekye tut*-²¹ şeklinde okumuştur.

Yukarıdaki anlamlardan ‘başını kaldırmak, gözünü dikerek bakmak’ anlamları, metne uygundur. Çünkü Kazan Bey’in kara aygırını, sivri cıdasını, gök polatını ve o kötü günde umut olmasını istediği kişiden yani tanımadığı karısından ilk ve asıl istediği kendisine bakmasıdır. Bu anlamı ise, نكه طوب şeklinde yazımı, özellikle Dresden nüshasında tek ve çift noktaların pek ayırt edilememesi nedeniyle *tike tut*-’la değil, **nigeh tut**- okuyuşu ile elde edebiliriz. **nigeh tut**-, aynı anlamdaki Farsça *nigeh dāšten*²²’deki, *dāšten* ‘tutmak’ın Türkçeye çevirisi ile yapılmıştır.

Buna göre metin şu şekilde düzeltilmelidir:

Ɔara ayğuruƆ cılavısını maƆ a tartğil yigit
Nigeh tutup yüzüme bağğil yigit
AltuƆ dağı kara ayğuru maƆ a virgil yigit

7. Ergin= Gökyay: çıkar, at D213/12.

Oğuz kavmini, bir gece düşman basınca hepsi ürkerek kaçar, başka bir yere göç eder. Bu esnada Aruz Koca’nın oğlu düşer, onu bir arslan bulup büyütür. Oğuz, yurduna geri dönünde yürüyüşü adam gibi olan, at basarak kanlarını sömüren kişiyi görürler. Bu bölüm Metin’de şöylece ifade edilmektedir:

“sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yoruyuşu adam gibi, at başuban kan sömürür...” (M. Ergin s. 207).

Burada anlaşılması güç olan, O.Ş. Gökyay’da da (s. 105) aynı şekilde geçen *çıkır, at urur* ifadesidir. Çünkü apul apul yürüyüşü adam gibi olan aslan, hemen sonraki ifadede anlaşılacağı üzere at

21. Samed Alizade, a.g.e., s. 76.

22. Farsça-Türkçe Lûgat: Ferhengi Ziya, C. 3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 1902.

basıp kanını sömürmektedir. Bunun için daha önce yer alan *at urur* okuyuşu metne uygun düşmemektedir.

Bizce bu ifade **çokrat urur** şeklinde düzeltilmelidir ve metindeki anlamı ile *çokrat ur-* '(hayvan için) bağırmak, ses çıkarmak' anlamı verilmelidir. Gerçi mevcut sözlüklerde doğrudan doğruya *çokrat*'ın bu anlamı bulunmasa da Divanu Lügati't-Türk'te²³ *çokra-* 'kaynamak', *çokrama yul* 'suyu çok olan, fişkırın kaynak; fişkırma' kelimelerinde kaynamak ya da fişkırmaktan, taşmaktan kaynaklanan ses kastedilmiş olabilir. Ayrıca Kutadgu Bilig'deki²⁴ 'bağırmak, çağırarak' anlamlarındaki *çoğla-* da bu kelime ile ilgili olabilir. Bizce, gerek *çokrat* gerekse *çoğla-* kelimelerinin kökü, 'gürültü, bağırma' anlamlarındaki *çoğı*'ya indirilebilir.

Yine *çokrat*'la ilgili olarak D264/3'te *geyim kılıcıdasından, at çokramasından* (M. Ergin s. 230) ifadesi geçmektedir. *kılıcıda*, O.Ş. Gökyay'da (s. 129) *kılçada* şeklinde okunmuş ve her iki sözlük çalışmasında da 'zırh sesi, zırh hışırtısı' anlamları verilmiştir. *çokrama*'ya ise M. Ergin İndeks'te (s. 76) 'kaynama, fokurdama, fıkırdama', O.Ş. Gökyay Söz Dizisi'nde (s. 190) tanıklarıyla birlikte genelde 'kaynamak' olan pek çok anlam arka arkaya sıralanmıştır. Nasıl ki yukarıdaki bahiste arslanın çokrat urmasıyla kükreyişi kastediliyorsa burada da at çokramasından atın bağırması yani kişneyişi kastedilmektedir. Bu nedenle *çokrama* kelimesinin anlamı olarak 'hayvan bağırması, -metinde tek yerde geçtiği için- at kişnemesi' verilmelidir.

Bu açıklamalar doğrultusunda metin şu şekilde düzeltilmelidir:

“sazdan bir aşlan çokrat urur, apul apul yoruyuşu adam gibi, at başuban kan sömürür...”

23. Endeks, Ankara 1986, s. 156-157.

24. R.R. Arat, *Kutadgu Bilig III: İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, İstanbul 1979, s. 132.